

TABERİSTAN VE DEYLEM ZEYDİLİĞİ*

Hasan YAŞAROĞLU**

ABSTRACT

Zayd b. Ali, the grandson of al-Husayn, rebelled to Umayyads of the Caliphate in 122/740. He is supported by the moderate Shi'a but the most supporters of the Zayd turned to support his nephew Ja'far during the rebellion. Zaydism distinguished from the Ithna Ash'ariyya by the recognition of Zaid b. Ali.

Tabaristân Zaydi State is founded in Tabaristân by Hasan b. Zayd in 250/864. Tabaristân is a territory on the southern cost of the Caspian Sea and North of the Elburz Mountains.

The Zaydi community was shifted further west after the collapse of the Tabaristân Zaydi State. There were the territories of the Daylamites and Gilites.

The Zaydi communities of Daylam had been converted to Islam by efforts of the Zaydi Imâm al-Nâsır lil-Hakk.

Although the Zaydi Community in Daylam was impotent the Zaidite survived until the early sixteenth century, when it was absorbed by the Twelver Shi'a.

Keywords: Zayd ibn Ali, Tabaristân Zaydi State, Deylem, Zaydi, Gilân

ZEYDİLİĞİN DOĞUŞU

Hız. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesinin ardından Kûfe merkezli iki isyan meydana geldi. Bunlar Tevvâbûn ve Muhtar es-Sakafi isyanlarıydı. Her ikisinin de amacı Hız. Hüseyin'in öcünü almaktı. Tevvâbûn hareketi başarısız oldu. Muhtar ise Kûfe ihtilalini başarı ile tamamladı ve ardından Emevi ordusunu mağlup ederek Hız. Hüseyin'in intikamını aldı.¹

Muhtar'ın kısa süreli başarısının ardından yaklaşık yarım asırlık dönemde Ehlibeyt'in haklarını savunmaya yönelik herhangi bir hareket kaydedilmemektedir. Bu yarım asırlık dönemin ardından yaklaşık hicri 120'li yıllarda görülen, Muğire b. Said, Beyan b. Seman ve Ebu Mansur isyanları bu manada ortaya çıkmış isyanlardı. Bunlar imametın, Ehlibeyt'in hakkı olduğunu savunuyor ve bu hakkın Şeyheyn tarafından gasp edildiğini halka yaymaya çalışıyorlardı. Aşırı düşüncelere sahiptiler. Bu aşırı düşünceleri ve aynı zamanda İslam öncesi bazı sapık inançları savunmaları sebebiyle hareketler pak fazla hüsnü kabul görmediler. Emeviler tarafından bastırılan ve liderleri katledilen bu hareketler M. Watt'ın da işaret ettiği gibi, Ehlibeyt'e karşı gittikçe büyüyen bir ilginin varlığını göstermesi bakımından önemliydiler.²

* Bu makale, Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri (250-316/864-929)* (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998) başlıklı doktora tezinden hareketle kaleme alınmıştır.

** Yrd.Doç.Dr. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir Taberi (310/922), nşr.: M. Eb'l-Fazl İbrahim, *Tarihu't-Taberi*, Beyrut 1967, c. VI, s. 38.

2 W.M. Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, trc.: E. R. Fıçlalı, Ankara 1981, s. 61-63.

Gittikçe büyüyen bu ilgi nihayet bizzat bir Ehlibeyt mensubunun başını çektiği büyük bir isyanın patlak vermesine sebep oldu. Hicri 122/739 tarihi itibariyle Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali, Emeviler'e karşı isyan bayrağını çekti. Emevi devletinin çöküşünü hızlandırmasının yanında müstakil iki mezhebin doğmasına da kaynaklık eden bu isyan sonuçları açısından çok fazla ilgi uyandırmakla beraber başarılı olamadı. İsyân lideri Zeyd b. Ali çarpışma sırasında alınından aldığı bir ok isabeti sebebiyle hayatını kaybetti. O hayatını kaybedince taraftarları gizlice oğlu Yahya'nın etrafında toplandılar.

Zeyd b. Ali başlangıçta tüm Ehlibeyt taraftarlarını birleştiren bir misyon üstlenmişti.³ Zeyd çevresinde gelişen olaylar nihayet isyan aşamasına ulaşınca taraftarlarından bir kısmı itiraz ettiler. Şeyheyn'in hilafetinin meşruiyetini sorgulama amacıyla bir tartışma başlattılar ve Şeyheynin tıpkı Emeviler gibi gasıp ilan edilmesini istediler. Zeyd ise bunlar gibi düşünmüyordu. Onların isteklerine olumlu cevap vermedi. İsyânın zaafa uğraması pahasına Şeyheyn'in meşru halifeler olduğunu ilan etti. Bunun üzerine söz konusu taraftarlar Zeyd'den ayrıldılar. Zeyd'i imamlıktan ihraç ederek yerine ağabeyi Muhammed'i ikame ettiler. Fakat o anda Muhammed vefat etmiş olduğundan onun oğlu Cafer'e tabi olmaya karar verdiler.

Tam isyanın başlangıç aşamasında böyle bir bölünmenin meydana gelmesi pek tabii ki Zeyd için büyük bir güç kaybına yol açtı. Buna ilaveten Zeyd'in, eli silah tutan taraftarlarının zor ve baskı ile Kûfe Merkez Camii'ne kapatılmaları, Zeyd isyanının başarı şansını iyice azalttı. Buna rağmen Zeyd isyandan vazgeçmedi. Önce emrindeki az sayıdaki birlikle Camideki çoğunluğu kurtarmaya teşebbüs etti. Fakat onlar kurtulmak için en ufak bir harekette bulunmadılar.

Her şeye rağmen Zeyd isyanı sürdürmekte kararlıydı. Üzerine gelen güçleri cesaretle püskürttü. Ancak akşama doğru alınına aldığı bir ok isabeti sebebiyle ağır yaralandı. Hem bu yaralanma ve hem de akşam karanlığının çökmesi yüzünden taraftarları savaşı durdurup geri çekildiler. Merkezi güçler savaşmak için sabahı beklerken Zeyd taraftarları tedavisi için gizlice bir doktor getirdiler. Beynine kadar ulaşan ok çıkartıldı. Fakat Zeyd'de o anda ruhunu teslim etti.⁴

Zeyd'in başının vücudundan ayrılarak halifeye gönderileceğini bilen taraftarları, buna meydan vermemek için geceleyin gizlice bir nehrin suyunu keserek nehir yatağına kabir açmak suretiyle nâşî oraya defnettiler ve suyu tekrar bağladılar. Ertesi gün valinin emri ile Şamlı askerler Zeyd'in cesedini aramaya başladılar. Her taraf didik didik edildiği halde cesede ulaşılamadı. Böyle önemli kişilerin başının getirilmesine devlet tarafından büyük mükâfatlar verildiğinden Zeyd'in bizzat kendi kölesi veya Zeyd'in cesedinin gömülmesine tanık olan başka birisi cesedin gömüldüğü yeri haber verdi. Mezar kazıldı ve ceset çıkarıldı.

3 Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesinin ardından Ehlibeyt taraftarları alttan alta iki ayrı damar olarak teşekkül etmeye başlamıştı. Bunlardan biri temkini ve sükûneti esas alan taraf diğeri ise gerektiğinde zalim idarecilerle karşı isyanı öngören taraftı. Bir dönem temkin taraftarlarının temsilciliğini Ali b. Hüseyin (Zeynelabidin) ve onun oğlu Muhammed Bakır diğerlerinin temsilciliğini ise Muhammed b. Hanefiyye ve onun oğlu Ebu Haşim yürütmüştü.

4 Taberi, c. VII, s. 186.

Başı kesilip Şam'a gönderildikten sonra vücudu en meşhur birkaç destekçisi ile Küfe'nin Künâse mevkiinde bir hurma kütüğüne asıldı.⁵

"Sizin Zeydinizi bir hurma kütüğüne astık şimdi,
Hurma kütüğüne asılan hiç olur mu mehdî?"

Zeyd'in ölümünün ardından davasını oğlu Yahya devam ettirdi. Ehlibeyt taraftarlarından gizlice biat almaya başladı. Fakat Yahya, isyanının akabinde gelen ağır devlet baskısı sebebiyle Küfe'de fazla kalamadı. Bir grup Zeydi ile gizlice Horasan'a kaçtı. Emeviler orada da takibatı sürdürdüklerinden sık sık yer değiştirmek zorunda kaldı. Birkaç şehir dolaştıktan sonra Serahs'a geldiğinde Serahs Muhakkimesi, Beni Ümeyye ile savaşmak üzere kendisine biat etmek istediye de o Hz. Ali ve Ehlibeyt'i tanımayan, onlardan teberri eden bu Muhakkime Haricilerin isteklerine olumlu cevap vermedi.⁶

Üzerindeki sıkı takibat devam ettiğinden Yahya hiçbir yerde uzun müddet kalamıyordu. Serahs'dan Belh'e geldi ve Halife Hişâm'ın ölümüne kadar burada kaldı. Bu şekilde, yakalanmamak için 70 kadar taraftarı ile şehir şehir dolaşırken bir taraftan da Horasan Hâşimiler'i ile yazışarak onları babası Zeyd'in öcünü almaya davet ediyordu.

Sonunda Yahya Herat'ın Cüzcân kasabasına gitti. Burada Horasan valisi Nasr b. Seyyâr'ın üzerine gönderdiği birliğe karşı savaşırken öldürüldü.

Babası ile hemen hemen aynı akıbeti paylaşan Yahya'nın da kesik başı Irak valisi Yûsuf b. Ömer'e gönderilirken vücudu Cüzcân'da asıldı ve Müsevvide'nin (Abbasiler) zuhuruna kadar burada asılı kaldı. Abbasiler Horasan'da güç kazanmaya başlayınca bizzat Ebû Müslim'in emri ile Yahya'nın cesedi indirilerek yıkandı ve defnedildi.⁷

Yahya b. Zeyd'den yaklaşık iki yıl sonra Küfe'de Hz. Ali'nin kardeşi Ca'fer'in torunu Abdullah b. Muâviye'nin Emeviler'e karşı başlattığı isyanda Zeydiler Abdullah'ın yanında yer aldılar.⁸ Bu kayıt isnat edildiği kişinin ölümünden kısa bir zaman sonra Zeydiler'in müstakil bir yapı olarak devam ettiğini göstermektedir.

ZEYDİLİĞİN İRAN'A İNTİKALİ VE TABERİSTAN ZEYDİLERİ

Hız. Ömer döneminden itibaren doğuya yönelen İslâm orduları Horasan'ı kısa zamanda fethettiler. Horasan fazla zorluk çıkarmadan İslâmiyet'i kabul etti. Sonraki yıllarda Emeviler'e karşı gizli propaganda faaliyetini başlatan Abdullah b. Abbas'ın torunu Muhammed'in dâilerine şöyle dediği rivayet edilmektedir: *Küfe Ali, Basra Osman taraftarıdır. el-Cezîre sadık Harûrî'dir. Şam Muâviye'den başka-*

5 Taberî, c. VII, s. 187.

6 Ahmed b. Yahya b. Cabir Belazûrî (279/892), *Ensabü'l-Eşraf*, nşr.: Süheyl Zekkar, Beyrut 1987, c. III, s. 456.

7 Taberî, c. VIII, s. 154.

8 Taberî, VII, 303.

*sını tanımaz. Mekke-Medine Şeyheyn'i destekler. Siz Horasan'a gidin. Zira orada sağlam kalpli ve sağlam vücutlu insanlar vardır.*⁹

Emeviler'in halka ve özellikle Ehlibeyt mensuplarına karşı baskıcı bir siyaset takip etmeleri zaten başlangıçtan beri kendilerine muhalif olan kitlenin daha da genişlemesine sebep oldu. Muhalif unsurlar daha çok Irak'ın Küfe şehrinde ve Horasan bölgesinde yoğunlaşmışlardı. Gerek Emeviler'e gerekse Abbâsiler'e karşı ayaklananlar bu iki merkezde kendilerine kolaylıkla taraftar bulabiliyorlardı. Horasan Küfe'ye nazaran devlet merkezinden daha uzak ve dolayısıyla daha güvenli olduğundan Irak bölgesinde tutunamayanlar buraya intikal ederek canlarını emniyete almaya çalışıyorlardı. Horasan'da her zaman muhalefeti destekleyen güçlü bir kitle vardı. Bu cümleden olarak Emeviler'e karşı ayaklanan Ehlibeyt'den Yahya b. Zeyd ve Abdullah b. Muâviye canlarını emniyete almak ve davet çalışmalarını devam ettirebilmek için Horasan'a iltica etmişlerdi.

Horasan ve Küfe Emevî Devleti yıkılıncaya kadar bu fonksiyonlarını devam ettirdiler. Yaklaşık hicri 100 yıllarında Abbâs evlâdı ve Ali evlâdının işbirliği ile gizli dâilîk hareketi başlatıldı. Bu hareket Suriye hac yolu üzerinde bulunan Humeyme¹⁰ kasabasından idare ediliyordu. Bununla beraber bütün aktif çalışmalar, fiili kalkışmalar Küfe ve Horasan'da ortaya konuluyordu. Küfe aynı zamanda Horasan ve Humeyme arasında irtibat vazifesini sağlayan merkez konumundaydı. Gizli dâilîk hareketinin başlamasından yaklaşık otuz yıl sonra Horasan'da odaklaşan Emevî karşıtı unsurların bu bölgeden başlatmış oldukları isyan giderek büyüdü ve neticede Emevî Devleti ortadan kaldırıldı.

Emevi devleti yıkılıp yerine Abbasi devleti kurulduktan sonra iç savaş nedeniyle durmuş olan fetih hareketleri yeniden başlatıldı. Horasan'ın kuzeyinde yer alan Taberistan, coğrafi özelliğinden dolayı tam olarak fethedilememişti. Nihayet Abbasi halifesi Me'mun zamanında bölge ele geçirildi. Fakat Abbasiler Taberistan dağlarına tam olarak hâkim olamadılar. Bu yüksek kısımları ellerinde bulunduran Taberistan ispehbedleri gerek fethe karşı direnirken gerekse ülkelerinin Müslümanların eline geçmesinden sonra muhalif unsurlarla işbirliği yaptılar. Emeviler'in Taberistan'ı ele geçirme teşebbüsleri devam ederken 78/697 yılında bir grup Haricî, Taberistan'a sığındı. Sonradan aralarında anlaşmazlık çıksa da Taberistan ispehbedleri, Emeviler'e karşı bu Hâriciler'i desteklediler. Bu durum Abbasiler döneminde de devam etti. Ebû Müslim'in Halife Mansûr tarafından öldürülmesinden sonra İspehbed Hurşid 137/754 yılında Ebû Müslim'in öcünü almak üzere isyana girişen Zerdüşî Sunbâd'ı destekledi ve onun halifenin birlikleri tarafından yenilmesi üzerine kendisine sığınmasını kabul etti.¹¹

Taberistan yerlilerinin, Abbâsiler'e muhalif olanlara bu şekilde kucak açmaları Zeydiler'in işini kolaylaştırdı. Yıllarca Abbâsiler'e karşı mücadele ettikten sonra mağlubiyetle neticelenen isyanların ardından pey der pey doğruya doğru

9 Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Makdisi (380/990), *Kitabu ahsenü't-tekâsim fi ma'rîfeti'l-ekâtım*, Leiden 1992, s. 293.

10 H. D. Yıldız, "Abbasiler", *DİA*, C. I, s. 31.

11 H. D. Yıldız (ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1992, c. V, s. 452.

göç ederek kendilerine kucak açan Taberistan'a veya komşu bölgelere yerleşmeye başladılar. Abbâsiler'e karşı mücadele etmek açısından ortak kaderi paylaşan Taberistan yerlileri ile Zeydiler ortak düşmana karşı ittifak yaptılar. Başka bir ifade ile uzun zaman İslâmi fetihlere karşı direnen Taberistanlılar Abbâsiler'e boyun eğmek zorunda kalınca Abbâsî muhalifi Zeydiler'e kucak açtılar.

Zeydiler müstakil devletlerini kurabilmek için uygun bir mekân arıyorlardı. C. Cahen onların bu arayışlarını şu şekilde dile getirmektedir: *Zeydiler'in halifeliliği ele geçirmek gibi bir amaçları yoktu. Küçük de olsa bir bölgede kendi devletleri için uygun bir melce bulmak üzere fırsat kolluyorlardı.*¹²

Ehlibeyt ileri gelenlerinden olan ve Medine'de hayatını idame ettiren Hasan b. Zeyd, Mütevekkil zamanında Ehlibeyt'e karşı yapılan baskılara karşı mücadele etmek amacıyla Irak'a gelmişti. O sırada Ehlibeyt mensupları Yahya b. Ömer adlı bir Alevi önderliğinde isyan ettiler.¹³ Abbâsî devleti zor da olsa bu isyanı bastırdı. Ardından isyan elebaşlarına yönelik arama-tarama faaliyeti başlatıldı. İsyanın önderleri kaçıp uzak mekânlara sığındılar. Bu cümleden olarak Hasan b. Zeyd de İran'ın Rey şehrine iltica etti.

Hasan b. Zeyd bölgeye geldiği sırada Rey'in daha kuzeyinde bulunan Taberistan ve Deyleman'da önemli hadiseler yaşanıyordu. Taberistan, Abbâsiler tarafından fethedilmiş olmasına karşın Deylemen henüz fethedilememişti. İki bölge arasında daru'l-islam sınır bölgesi olarak Ruyan bulunuyordu. Daha önceden bazı Ehlibeyt mensupları gelip buraya yerleşmişlerdi. Kurulu düzene muhalif yerli unsurlar ve kurulu düzenle başı hoş olmayan Ehlibeyt mensupları ittifak yapmışlar, yerliler de, üzerlerine gelmekte olan Abbâsî akınlarına karşı muhalif unsurlara kucak açmışlardı. Bu dönemde bölgeyi Abbâsiler adına Tâhirîler yönetiyordu.

Ruyan yerlileri ile Tâhirîler arasında bir toprak ihtilafı yüzünden anlaşmazlık çıktı. Anlaşmazlık kısa zamanda büyük bir isyana dönüştü. Ruyan yerlileri arasında bu çapta bir isyanı idare edebilecek liderlik özelliklerine sahip bir kişi mevcut değildi. Daha önceden gelip buraya yerleşmiş olan Peygamber evladına müracaat ettiler. Kendilerini ancak bir peygamber evladının kurtarabileceğine inanıyorlardı. Davet, o sırada, Rey'de, kendi halinde bir hayat sürdürmekte olan Hasan b. Zeyd'e iletildi. Hasan b. Zeyd tereddütsüz gelen çağrıya olumlu yanıt verdi ve gelip isyanın başına geçti.

Hasan b. Zeyd'in teşkilatlandığı Ruyan ve ardından Taberistan yerlileri ile Tâhirîler arasında uzun müddet devam eden bir mücadele yaşandı. Sonunda bu mücadeleden galip çıkan Hasan b. Zeyd oldu. Uzun soluklu mücadeleyi kazanıp bölgeyi ele geçiren ve bölgedeki Abbâsî hâkimiyetine son vermeyi başaran Hasan b. Zeyd, bu topraklar üzerinde, *Taberistan Zeydi Devleti*ni kurdu ve kendisi de ilk devlet başkanı olarak *ed-Dâî el-Kebîr* unvanıyla tahta oturdu.¹⁴

12 C. Cahen, *İslamiyet: Doğuştan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar*, trc. E. N. Erendor, İstanbul 1990, s. 173.

13 Taberi, c.:IX, s.: 226. Muhammed b. Hasan b. İsfendiyâr (613/1216), *Tarih-i Taberistan*, nşr. Abbas İkbâl, İng. Trc.: E. G. Browne, Leiden 1905, s. 227.

14 Taberi, c. IX, s. 666. İbni İsfendiyar, s. 249.

Taberistan'da ilk defa Zeydi mezhebine mensup bir kimse tarafından bir devlet kurulmuş olmasına rağmen Zeydilik bu bölgeye ilk defa Hasan b. Zeyd'le girmiş değildir. Zeydilik buraya Hasan b. Zeyd'in Taberistan'a gelişinden birkaç yıl önce vefat eden Yemen Zeydileri'nin imamı Kasım b. İbrahim er-Ressî (ö. 246/860) tarafından getirilmiştir.¹⁵ Daha Kasım hayatta iken taraftarları onun görüşlerini bu bölgelerde yaydılar.¹⁶ Kasım b. İbrahim en çok kendisine Taberistan'ın doğusundaki Rûyân'da taraftar buldu. Rûyanlılar Kasım b. İbrahim'in fikhına tâbi oldular ve ondan sonra bunlar *Kasımîyye* olarak tanındılar.¹⁷

Yukarıdaki kayıtlardan anlaşıldığı gibi, Zeydiliğin Taberistan'daki ilk faaliyeti alanı Batı'daki Rûyân bölgesi ve bu bölgenin de özellikle Kelâr ve Şâlûs şehirleri olmuştur. Kasım b. İbrahim'in ölümünden 4 yıl sonra Hasan b. Zeyd'in gelişi ile Zeydilik, Rûyân'da daha da yaygınlık kazanmıştır.

Ehlibeyt mensupları müstakil bir yönetim tesis edebilmek için uzun zaman mücadele etmişlerdi. Nihayet hedeflerini gerçekleştirdiler. Merkezden uzakta da olsa kendi müstakil devletlerini kurmayı başardılar. Pek tabi ki bu başarının elde edilmesindeki aslan payı Hasan b. Zeyd'e aittir. Hasan b. Zeyd dirayetli bir insandı ve Alevilerde nadir görülen manevi liderlik ile toplumsal liderliği birleştirmeyi başarmıştı.

Hasan b. Zeyd, Zeydi mezhebine mensup olmakla beraber aynı zamanda Mu'tezili fikirlere de sahipti. Tıpkı Mu'ezile gibi o da Kuran'ın mahlûk olduğuna inanıyordu. Abbasi Halifeleri Me'mun, Mutasım ve Vasık dönemlerinde Kuran'ın mahlûk olduğu fikri şiddetle savunulmuşken Hasan b. Zeyd'in tarih sahnesine çıktığı Halife Mütevekkil döneminde tam tersi bir durum söz konusuydu. Hasan b. Zeyd bir Mütevekkil muhalifi ve Zeydiyye ile Mu'tezile arasındaki tarihi bağlantının ruhuna uygun olarak Kuran'ın mahlûk olduğu fikrini savunuyor ve bu fikrinde ısrar ediyordu. Bazı kaynaklarda onun bu konudaki kararlı ve de katı tutumu hakkında net bilgilere ulaşmak mümkündür. İbn İsfendiyar, *Tarihi Taberistan* adlı eserinde konuyla alakalı şöyle bir anekdota yer vermiştir.¹⁸

Hasan b. Zeyd, Teberistan'ı ele geçirip, Taberistan Zeydi devletini kurduğu ve artık hâkimiyeti ele geçirdiği günlerden bir gün başkent Âmûl'de atıyla bir sokaktan geçerken duvarda Müsevvide'den kalma bir yazı gördü. '*Kur'an mahlûk değildir. Kim mahlûk derse kâfir olur.*' Atının dizginlerini çekip kısa bir müddet yazıyı sert bakışlarla inceledikten sonra yoluna devam etti. Genel itiyadı bir sokaktan gidip başka bir sokaktan geri dönmek olduğu halde bu sefer öyle yapmadı. Aynı sokaktan geri döndü. O dönmeden önce insanlar süratle yazıyı kazıdılar. Hasan b. Zeyd yazının yerinde olmadığını görünce, insanların telaş ve korkusunu haklı çıkaracak şu sözü söyledi. '*Allah'a yemin olsun ki kendilerini kılıçtan kurtardılar.*'

15 W. Madelung, *Der Imâm al-Qâsim ibn İbrâhim al-Rassi und Glaubenslehre der Zaiditen*, Berlin, 1965, s. 91.

16 Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile tkileşimi Zeyd b. Ali'den Kâsım er-Ressî'nin Ölümüne Kadar*, İSAM yay., İstanbul 2010, ss. 167, 173.

17 W. Madelung (der.), *Ahbaru Eimmeti'z-Zeydiyye* (Beyrut 1987)'ye yazdığı Giriş, s. 11.

18 İbn İsfendiyar, s. 241.

Bununla beraber Hasan b. Zeyd'in bir devlet başkanı ve bölgenin hâkimi olarak hâkimiyet süresi içerisinde farklı düşünceleri savunanlara baskı yaptığına dair başkaca kayıtlar söz konusu değildir.

Hasan b. Zeyd'in kurmuş olduğu Taberistan Zeydi devletinin ömrü fazla uzun olmadı. Hasan b. Zeyd'in ardından yerine geçen kardeşi Muhammed b. Zeyd (287/900)'in komşu Sâmânilere mağlup olup, öldürülmesi üzerine Taberistan Zeydi devleti geçici bir süreliğine ortadan kalktı.¹⁹

Bundan sonra Zeydiler, daha kuzeye, Deyleman ve Gilan bölgelerine çekildiler. Bu sırada, Deyleman henüz fethedilmemiş ve buna bağlı olarak İslamiyet bu topraklara fazla nüfuz edememişti. İslamiyet'in iç bölgelere doğru nüfuz edip yayılması bu tarihlerde yaşanan büyük Zeydi göçü neticesinde meydana geldi. Bu dönemde Zeydilerin başında Hasan b. Ali el-Uruş bulunuyordu. Hasan b. Ali, Deyleman'da kaldığı 14–15 yıllık süre zarfında çok yoğun bir davet faaliyetine girişti.²⁰ Hasan b. Ali, Mecusi bir toplumda yapılabilecek olan her şeyi yaptı. Köy köy bütün bölgeyi dolaştı. Mescitler inşa ettirdi. İnsanların isimlerine varıncaya kadar İslam'a uymayan her şeyi değiştirdi.²¹ Bölge adeta fethedilmeden İslam'a kazandırıldı. Bölge insanının peygamber evladına sempati ile bakması Hasan b. Ali'nin işini kolaylaştırmıştı.

Hasan b. Ali Deylem'deki çalışmalarını tamamladıktan sonra kuzeydeki Gilan bölgesine geçti. Aynı çalışmaları orada da sürdürdü. Yalnız, Gilan'ı tam ortadan ikiye ayıran Sefid nehrinin karşı tarafına geçemedi. Zira burası, daha önceden buraya gelmiş olan sarımsak tüccarı Ebu Cafer es-Sûmî tarafından İslam'a kazandırılmıştı. Ebu Cafer es-Sûmî Hanbelî mezhebine mensuptu. Onun bağlıları bölgede Hanbeliliği yaymışlardı.²²

Hasan b. Ali bir taraftan davet çalışmalarını sürdürürken bir taraftan da Taberistan'ı tekrar geri almanın yollarını arıyordu. Uzun bir hazırlık devresinin ardından yerli liderler ile de anlaşma yaptıktan sonra harekete geçti. 300/912 yılında Zeydiler ile Sâmâniler arasında devrin en büyük savaşlarından biri meydana geldi. Zeydiler bu savaştan galip çıktılar ve Taberistan'ı geri alarak Taberistan Zeydi devletini yeniden kurdular. Devlet başkanı olarak Hasan b. Ali'ye biat edildi. Kendisine *en-Nâsir li'l-Hakk* unvanı verildi.²³

Hasan b. Ali, siyasi işlerle çok fazla uğraşmak niyetinde değildi. Asıl uğraş alanı olan ilmi faaliyetlere yönelmek istiyordu. İşleri düzene koyduktan sonra devlet başkanlığını damadı Hasan b. Kasım' a devrederek siyaset sahnesinden çekildi.²⁴

19 İbn İsfendiyar, s. 257.

20 Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin Mes'ûdî (346/957), *Müruc'z-zeheb ve meadini'l-cevher*, nşr. M. M. Abdülhamid, Mısır 1964, c. IV, s. 373.

21 Ebü'l-Abbas Hasenî, *Kitabü'l-Mesabih (Ahbâru eimmeti'z-Zeydiyye* içinde), Beyrut 1987, s. 73.

22 İzzüddin Ali b. Ebi'l-Kerem b. el-Esir el-Cezerî (630/1232), *el-Kamil fi't-Tarih*, Beyrut 1979, c. VIII, s. 82.

23 İbnü'l-Esir, c. VIII, s. 82. Mesudi, *Müruc*, c. IV, s. 373. İbn İsfendiyar, s. 200.

24 İbni İsfendiyar, s. 275.

Hasan b. Ali muhtemelen bir savaşta aldığı darbe neticesinde kendisine kısmi sağırılık arız olduğundan genellikle *utruş* (yahut *atruş*) lakabı ile anılmıştır.²⁵ el-Utruş, Zeydi mezhebinin Nâsırî kolunun kurucusudur. Devlet başkanlığının yanında yeni ve müstakil bir ekol oluşturacak çapta ilmi yeterliliğe ve dini otoriteye sahip bir kimsedir. el-Utruş'un *en-Nâsır li'l-Hakk* unvanının yanında bir diğer unvanı da *Şeyhu't-Tâlibiyyin*'dir. Hazar bölgelerinin en büyük imamlarından biridir. Farklı mezhep mensupları dahi onun imamlığını kabul etmişlerdir.²⁶ Aynı zamanda şair olan el-Utruş bir taraftan siyasal mücadelelerini sürdürürken bir taraftan da ilmi çalışmalarına devam etmiş, çok sayıda eser telif etmiştir. Yüzden fazla eseri olduğu kaydedilen el-Utruş'un, on beş eserini İbnü'n-Nedim bizzat görmüştür.²⁵ el-Utruş bir siyaset adamından ziyade bir ilim adamıydı. Bu yüzden zamanı gelince siyasi alandan çekildi.

en-Nâsır li'l-Hakk el-Utruş'un ardından yerine geçen Hasan b. Kasım döneminde Taberistan Zeydi toplumu büyük oranda bir iç kargaşaya sürüklendi. Hasan b. Kasım neredeyse bütün mesaisini iç muhalefetle mücadeleye tahsis etmek zorunda kaldı. Muhalefetin başını hiçbir zaman onun devlet başkanlığına razı olmayan en-Nâsır li'l-Hakk'ın oğulları çekiyordu. Yoğun iç mücadeleler yüzünden bir türlü tam bir barış ortamı tesis edilemedi. Sâmani desteği ile giderek güçlenen Ziyârilere en sonunda Hasan b. Kasım'ı 316/928 yılında mağlup ederek bölgenin hâkimiyetini ele geçirdiler.²⁶

DEYLEM ZEYDİLERİ

Taberistan Zeydi devletinin tamamen ortadan kalkmasının ardından Zeydiler'in büyük çoğunluk itibarıyla Deyleman'a, ardından Gilan'a göç ettiklerini az önce ifade etmiştik. Zeydiler zorunlu olarak göçmüş oldukları bu Deyleman ve Gilan bölgelerinde asırlarca yaşamayı başardılar. Çok sayıda müstakil hanedanlıklar tesis ettiler. Deylem Zeydileri daima bir imamın (toplum lideri/kanaat önderi) etrafında teşkilatlanıyordu. İmam seçimine büyük ehemmiyet veriyorlar, imamın, âlim olmasını olmazsa olmaz kural olarak telakki ediyorlardı. İmam olacak evsafa bir kimse bulamadıkları zaman içlerinden kabiliyetli bir genç seçerek, onu ilmi yönden sıkı bir eğitimin geçirdikten sonra imamlık makamına oturtuyorlardı.

Deylem Zeydileri içerisinde çok sayıda imam/âlim çıkmıştır. Aslında Deylem Zeydileri tarihi bir bakıma Deylem Zeydi imamları tarihidir. Bu imamların en meşhurları Kasım b. İbrahim er-Ressi ve Hasan b. Ali el-Utruş'tur. Her iki imam da bölgede isimlerine nispet edilen birer ekol oluşturmuşlardır. Ekol oluşturma geleneği bu iki büyük imamın ardından da devam edip gitmiştir. Daha doğrusu ekolleşme bölgede bir gelenek halini almıştır.

Deylem Zeydi ekolleri arasında yaşanan teorik tartışmalar genellikle zıtlasmalara bu da giderek çatışmaya dönüşmüştür. Bazı dönemlerde bu zıtlasmalar

25 Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak en-Nedim (384/995), *el-Fihrist*, nşr.: Rıza Teceddüd, Tahran 1971, s. 287.

26 Ebu İshak İbrahim b. Hilal es-Sâbi (384/994), *Kitabü't-tâci fi ahbari'd-devleti'd-Deylemiyye* ((*Ahbârü emmeti'z-Zeydiyye* içinde), Beyrut 1987, s. 37.

o derece keskinleşti ki birbirlerini sapıklıkla hatta küfürle itham etme noktasına geldiler. İmamlar ise genellikle bu keskinlikleri törpülemek için uğraş verdiler. Deylem Zeydi imamlarından Ebu Abdullah el-Mehdi Lidinillah, Bağdat'ı terk edip Deylem'e geldiği zaman Deylem Kasimileri ile Gil Nâsîriler'i arasında tam bir kutuplaşma yaşanıyordu. Birbirlerini sapıklık, hatta küfürle itham ediyorlardı. Mezhep taassubu son derece keskinleşmişti. Deylem Kasimileri Kasım b. İbrahim er-Ressî ve onun torunu Yahya b. Hüseyin'in görüş ve fetvalarına uymayanları sapık olarak nitelendirirken aynı şeyi Gil Nâsîrileri Hasan b. Ali el-Utrûş'un fetvaları için ileri sürüyorlardı. Ebu Abdullah el-Mehdi'ye kadar hiç kimse her iki imamın görüşlerinin de doğru olabileceğini söylemeye cesaret edememişti. İlk defa Mehdi buna cesaret ederek aynı anda iki görüşün de doğru olabileceğini söyledi ve bir uzlaşma ortamı sağlamaya çalıştı. Nâsîrlere nazaran ilmi ve entellektüel seviyesi daha yüksek olan Kasimiler ile bu hususta uzun münazaralara girişti. Gerek Kasimilerden gerekse Nâsîrilerden bir kısmını ikna etmeyi başardıysa da tam bir uzlaşma ve barış ortamı sağlamaya muvaffak olamadı.²⁷

Bütün bu çatışmalar ve zaman zaman da meydana gelen harici işgaller Deylem Zeydiliğinin giderek zayıflamasına sebep oldu. Bu zayıflatıcı faktörlere son dönemlerde bir de Bâtını terörü eklendi. Son dönem Zeydi imamları Bâtınilerle ciddi mücadele ettiler. Onlarla ilişki kurulmasına şiddetle karşı çıktılar ve bu yüzden suikast ustası Bâtını-Haşişilerin hedefi oldular.

Son dönem Zeydi imamlarından Hâdi el-Hukaynî, Bâtıniler'le e ilişki kurulmasına şiddetle karşı çıkanlardandı. Onlarla sulh yapma taraftarı olmadığı gibi sulh yapma niyetinde olanları da ağır bir şekilde eleştiriyordu. Neticede Hâdi el-Hukaynî'nin ömür boyu mücadele ettiği Bâtıniler onu da ortadan kaldırdılar. Alamut kalesinden gönderilen bir Haşişi, Rûyân'ın Kecür şehrinde Hâdi el-Hukaynî'ye suikast düzenledi ve onu şehit etti.²⁸

Bir başka Zeydi İmamı Ebu Talib Yahya b. Ebu'l-Hüseyin Ahmed el-Hârûnî, hile ve tuzak kurmada çok mahir Bâtını-Haşişiler'den kendini emniyete alabilmek için uzun zaman bulunduğu kalenin dışına çıkmaya cesaret edemedi²⁹ ve vefatından önce kabrinin gizli tutulmasını vasiyet etti. Zira Bâtınilerin bölgeyi ele geçirmeleri halinde kabrini açıp cesedini yakacaklarından endişe ediyordu. Bu yüzden kabrinin yeri bilinmemektedir.³⁰

DEYLEM ZEYDİLİĞİNİN SONU

Gerek Taberistan gerekse Gilân ve Deyleman bölgeleri, Taberistan Zeydi Devleti'nin yıkılmasının ardından çeşitli işgallere uğradılar. Zeydilerden sonra bu bölgelere Ziyârilere ve peşinden Büveyhîlere, daha sonra Gaznelilere ve Selçuklulara

27 Ebû Tâlib en-Nâtık bi'l-Hak Yahya b. Hüseyin el-Buthânî (424/1032) *el-İfade fi tarihi eimmeti's-sâde* (Ahbâru eimmeti'z-Zeydiyye içinde), Beyrut 1987, s. 114.

28 Humeyd el-Muhallî (ö. 652/1254), *el-Hadâiku'l-verdiyye fi menâkıbu'l-eimme-ti'z-Zeydiyye* (Ahbâru eimmeti'z-Zeydiyye içinde), Beyrut 1987, s. 329.

29 Muhallî, *el-Hadâik*, s. 34.

30 Yûsuf b. Ebi'l-Hasan el-Gilânî (607/1210'dan sonra), *Yûsuf el-Gilânî'nin Mektubu* (Ahbâru eimmeti'z-Zeydiyye içinde), Beyrut 1987, s. 157; Muhallî, *el-Hadâik*, s. 335.

ve ondan sonra da Moğollar hâkim oldular. Bu istilalara rağmen Deylem-Gilân Zeydileri kendi kimliklerini muhafaza ederek hayatîyetlerini sürdürmeyi başardılar.

Nihayet Safevî Devleti'nin kuruluş yılları olan XVI. asrın başlarına gelindi. Safevî hükümdarı I. Şah Abbâs Deylem ve Gilân bölgelerini işgal etti.³¹ Böylece Zeydiler, Safevî hâkimiyeti altına girmiş oldular. Safevî Devleti İmâmiyye Şiîliğini resmî mezhep olarak kabul ettikten sonra İran'ı Şiîleştirmek için gerek Sünnîler gerekse diğer mezhepler üzerinde baskıcı bir yönetim tesis etti.³²

İsmail Aka, Safevîler'e kadar İran'ın çoğunluğunun Sünnî olduğunu Hamdullah Müstevfî'den nakletmektedir.³³ İsmail Aka'ya göre Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail, Şiîliği zorla İranlılar'a kabul ettirmiştir.³⁴ Zeydilik konusunda otorite olan W. Madelung ve R. B. Serjeant X/XVI. asrın başlarında Zeydiler'in İmâmiyye Şiîliği'ne geçtiğini tespit etmektedirler.³⁵ Serjeant bu geçişin tam tarihini de vermektedir. Ona göre 933/1526-27 tarihinde Zeydilik İmamiyye-i İsnâaşeriyye mezhebine dönüşerek ortadan kalkmıştır.³⁶ Madelung ise Zeydî ekollerden Nâsiriyye'ye ait bazı yazmalara dayanarak söz konusu mezhep mensuplarının İsnâaşeriyye'ye geçtiklerini ifade etmektedir.

Zeydilik tarih içerisinde itidalden aşırılığa doğru giden bir seyir izlemiş ve giderek İmamiyye'ye yaklaşmıştır. Gilân ve Deyleman bölgeleri açısından konu ele alınırsa, bu bölgelerde yaşayan insanları İslâm'a, dolayısıyla Zeydiliğe kazandıran Hasan b. Ali el-Utrûş insanları Zeyd b. Ali mezhebi üzere İslâm'a davet etmişti. Ancak daha sonra Zeydiler, ılımlı bir Şiî grup olan Müsevîlere muhalefete İmâmiyye Şiîleri gibi sahabeye ta'n etmeye başladılar ve gruplara ayrıldılar.³⁷ Bu gruplardan Cârudiyye Hz. Ali'nin imametinin ismen olmasa bile vasfen mansus olduğunu iddia ederek İmâmiyye Şiîliği'ne yaklaştı ve Zeydiler'in çoğu mefdûlün imametinin caiz olduğu görüşünü terk ettiler.

Sonuçta Hazar Zeydileri arasında Zeydiyye'nin ılımlı kolları olan Butriyye ve Süleymaniyye giderek etkilerini kaybetmeye ve aşırı kol Cârudiyye ile Şia'nın önemli bir grubu olan İsnâaşeriyye hâkim olmaya başladı. Hazar Zeydî ekollerinden olan Kasımiyye ise imamet konusunda zaten Cârudiyye'ye yakın düşünüyordu.

Deyleman Zeydileri'nin en önde gelen imamlarından Mehdî-Lidînilâh Hz. Ali'nin imametinin mansûs olduğuna inananlardandı. Bu konuda çok ısrarlıydı. Hocası Ebû Abdullah el-Basrî ona bu hususta geri adım attıramamıştı.³⁷

Bütün bunlardan sonra Gilân-Deyleman Zeydiliği kimlik değiştirdi.

31 T. Yazıcı, "Gilân", *DİA*, c. XIV, s. 68.

32 Mazlum Uyar, *İmâmiyye Şiâsî'nde Düşünce Ekolleri Ahbârîlik*, İstanbul 2000, s. 137-138.

33 İsmail Aka, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiîlik", *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu*, İstanbul 1993, ss. 70-103.

34 İsmail Aka, a.g.m., s. 92.

35 W. Madelung, *Ahbârü eimmet'z-Zeydiyye* (Introduction), 13; R. B. Serjeant, "Reviews of Books", *JRAS* (London 1989), ss. 134-135.

36 R. B. Serjeant, "Reviews of Books", *JRAS*, ss. 134-135.

37 Buthani, s. 105.

Strothman'a göre Zeydiler Hurûfiyye'nin bir kolu olan Noktaviyye'nin küçük bir grubu haline geldiler. J. H. Kramers de bu görüşü desteklemektedir. Ona göre Noktaviyye'nin yanı sıra İsnâaşeriyye mezhebinden sonra Gilân'da en yaygın mezheb olan Şeyhiyye'nin de aslı Zeydi'dir.³⁸ Noktaviler Safevî hükümdarlarından Şah Abbâs zamanında takibata uğramış ve ileri gelenleri öldürülmüştür.

Sonuç olarak bölgede giderek zayıflayan Zeydiliğin Safevî hükümdarlarının da baskısı ile İmâmiyye Şiîliği'ne dönüştüğü anlaşılmaktadır. Şusterî, Zeydiler'in İsnâaşeriyye'ye geçtiklerini açıkça kaydetmektedir. Ona göre asırlar önce el-Utrûş vasıtası ile Zeydiliği benimsemiş olan Gilân ve Deyleman Zeydileri XVI. asırdan sonra Safevî sultanlarının baskısı ve söz konusu bölgelerin idarecilerinin İsnâaşeriyye mezhebine geçmeleri üzerine bunların yönetimi altındaki insanlar da onları takip ederek bu mezhebi benimsemişlerdir.³⁹

Böylece II-III./VIII-IX. asırdan itibaren Hazar bölgesine gelmeye başlayan Zeydilik asırlarca burada varlığını devam ettirdikten ve daha sonra buralara hâkim olacak olan İsnâaşeriyye mezhebi için uygun zemini oluşturduktan sonra X/XVI. asır itibarıyla ortadan kalktı.

SONUÇ

Abbasi-Ehlibeyt mücadelesi sonucu İran'ın kuzey bölgelerine intikal eden Ehlibeyt mensupları burada müstakil bir devlet kurmayı başardılar. Bu durum Ehlibeyt açısından bir ilktir. Ehlibeyt mensupları yıllarca mücadele ettiler ve nihayet hedeflerini gerçekleştirdiler. Daha önce böyle bir imkân doğmuş fakat onu daha organize bir güç olan Abbasilere kaptırmışlardı.

Ehlibeyt mensupları tarafından kurulan ve tarihe *Taberistan Zeydi Devleti* diye geçen bu devlet çok uzun ömürlü olmadı. Gerek iç çekişmeler ve gerekse hariçten gelen tazyikler nedeniyle yaklaşık yarım asırlık bir dönemin ardından yıkıldı. Devlet yıkıldıktan sonra Ehlibeyt mensupları, Taberistan'ın kuzey batısında yer alan Deylemen'a ve onun kuzeyinde ki Gilân'a göç ettiler. O güne kadar zorda kaldıklarında destek almak maksadıyla gitmiş oldukları bu bölgeler artık onların yurdu oldu.

Taberistan'da yaşanan iç çekişmeler ve mezhep ihtilafları Deyleman'da artarak devam etti. Zeydiler hiçbir zaman tek bayrak altında birleşmeyi başaramadılar. Buna rağmen asırlar boyu kendi öz kimliklerini muhafaza etmeyi başardılar. Fakat gerek iç çekişmeler ve gerekse dıştan gelen tehditler Zeydiliğin giderek zayıflamasına sebep oldu. Bütün bu olumsuzlukların yanında son dönem Zeydileri son derece ağır bir Batınî tehdidi ile karşı karşıya geldiler. Batınîlerle ilişki kurup kurmama konusu Zeydi imamlar arasında tartışmalara neden oldu. İmamlar ağırlıklı olarak Bâtınîlerle ilişki kurulmasına karşı çıktılar ve Batınî terörü ile

38 J. H. Kramers, "İran", *İA. C. V* (II), s. 1029.

39 Seyyid Nurullah Şusterî, *Mecalisü'l-Müminin*, Tahran 1986, c. II, s. 320.

mücadeleyi en büyük hedef olarak belirlediler. Dolayısıyla Batınî terörünün hedefi oldular. Çok sayıda Zeydi imamı Alamut'tan gelen suikast ustası Batınîler tarafından şehit edildiler. Bazı imamlar ise Batınî tehdidi yüzünden uzun yıllar buldukları kalenin dışına çıkamadılar. Vefat etmezden önce kabirlerinin gizli tutulmasını vasiyet ettiler. Zira Bâtınîler ele geçirdikleri bir imam kabrini kazıp naşı dışarıya çıkararak yakıyor ve naşa işkence ediyorlardı.

Bu şekilde XVI. Yüzyılın başlarına kadar gelindi. Her zorluğu göğüsleyen Zeydiler, bu dönemde ortaya çıkan Safevi baskısına mukavemet edemediler. Artık iyice zayıflamışlardı. İmamiyye-i İsnâaşeriyye mezhebini resmi mezhep olarak kabul eden Safeviler, İsnâaşeriyye mezhebinden başka hiçbir mezhebe hayat hakkı tanımadılar ve bölgedeki bütün farklı mezhepler üzerinde baskı kurdular. Osmanlı-Safevi savaşları Safeviler'in aleyhine neticelense de sonuç değişmedi. Safevi sultanları baskıcı politikalarını devam ettirdiler ve nihayet asırlardan beri bu bölgede hayatîyetini sürdürmekte olan Zeydiliği asimile ederek ortadan kaldırdılar. Bugün itibarıyla söz konusu bölgede Zeydi düşünceden söz etme imkânı yoktur.

ÖZET

Emeviler'e karşı gizli bir isyan faaliyeti içerisinde olan Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali'nin bazı taraftarları Şeyheyn'in (Hz. Ebu Bekir-Hz. Ömer) meşru halifeler olup olmadıklarını sorgulama ihtiyacı hissettiler. Zeyd b. Ali onların meşru halifeler olduklarını ilan edince bu taraftarlar Zeyd'den ayrıldılar. Bu yüzden onlara ayrılanlar anlamında râfîzî denildi. Bunların ayrılması son aşamasına gelmiş olan Zeyd b. Ali isyanına büyük darbe vurdu. Bu yüzden isyan başarısızlıkla sonuçlandı. Zeyd b. Ali isyanı, mevcut hâkim devlet Emevilerin çöküşünü hızlandırmasının yanında Rafîziyye ve Zeydiyye diye iki ayrı mezhebin teşekkülüne kaynaklık etmesi bakımından çok önemli bir işlev gördü.

Zeyd b. Ali'nin ideallerini devam ettiren Ehlibeyt mensupları yıllar sonra da olsa İran'ın kuzeyinde yer alan Taberistan bölgesinde 250/864 yılı itibarıyla bir Ehlibeyt devleti kurmayı başardılar. Başlarında Ehlibeyt'in Hasani kolundan Hasan b. Zeyd vardı. Büyük mücadeleler neticesinde kurulmuş olan bu Taberistan Zeydi Devleti'nin ömrü çok uzun olmadı. İç çekişmeler, merkezi hükümetin baskıları ve çevre emirliklerin tazyiki dolayısıyla devlet yıkıldı. Devlet yıkıldıktan sonra Zeydiler daha kuzey-batıda yer alan Deyleman ve Gilan bölgelerine çekildiler. Zeydi İmam Hasan b. Ali el-Utruş (en-Nasır li'l-Hak) bu bölgelerde büyük bir İslamlaşma faaliyeti başlattı ve bu faaliyeti başarı ile yürüttü. Şimdiye kadar nüfuz edilemeyen bu bölgelere İslamiyet ilk defa Zeydiler eliyle girip yaygınlaştı. Bu bakımdan Hasan b. Ali önemli başarıların altına imza atan bir kişi olarak tarihteki yerini aldı.

Son dönem Zeydileri, mecburi olarak göç etmiş oldukları bu Deyleman ve Gilan bölgelerinde uzun asırlar hayatîyetlerini sürdürdüler. Aralarında hiçbir zaman tam bir birlik oluşturmamasalar da XVI. Yüzyılın başlarında İsnâaşeriyye Şiiliği tarafından zorla asimile edilinceye kadar öz kimliklerini korumayı başardılar.

Anahtar Kelimeler: Zeyd b. Ali, Taberistan Zeydi Devleti, Daylam, Zeydî, Gilân